

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.17>

ЦИФРОВІ ПРАВА ЛЮДИНИ: ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ

Бєлов Д.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України
ORCID: 0000-0002-7168-9488*

Переш І.Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Покорба І.,*юрист*

Бєлов Д.М., Переш І.Є., Покорба І. Цифрові права людини: доктринальні засади.

Автори відзначають, відбулася цифровізація державних послуг, що призвело до переходу більшості або принаймні значної кількості державних сервісів в електронний формат і дозволило говорити про появу концепцій електронної держави (уряду) (e-government). Поетапна трансформація управління даними держави на основі цифрових технологій, розробка комплексних суперсервісів для отримання громадянами та бізнесом державних послуг в один клік (ДІЯ) отримала назву «цифрове державне управління». Проте на сьогодні ще склалося чітке визначення і рамки поняття «цифрові права людини». Вони, здається, повинні охоплювати всі права людини в умовах цифровізації та розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Можна вважати, що це сфера інформаційного права, яка регулює права людини, пов'язані із застосуванням інформаційних технологій. Сюди можна віднести регулювання відносин у галузі обробки персональних даних, публікації інформації в мережі, обробку великих даних, застосування штучного інтелекту та ін.

Метою наукової статті є розгляд концепції цифрових прав та їх реалізації в українському та європейському правовому просторі, враховуючи внесок українських науковців. Цифрова революція, що охопила світ, суттєво змінила спосіб спілкування, роботи та життя людей. Однак цей стрімкий технологічний розвиток несе з собою нові виклики для захисту прав людини. У цій статті розглядається поняття цифрових прав людини та їхні виміри в українському та європейському контексті.

Вказується, вивчення та захист цифрових прав людини в сучасному світі вимагає комплексного підходу, враховуючи як український, так і європейський досвід. Роботи вітчизняних вчених свідчать про актуальність проблеми та вказують на необхідність подальших досліджень у цій області. Цифрові права людини стають невід'ємною частиною сучасного суспільства, де технології стрімко змінюють спосіб нашого життя та взаємодії. Україна, як і інші країни, стикається з багатьма викликами у сфері цифрових прав, які зумовлені стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. З цього контексту: по-перше, розуміння цифрових прав та їх важливості стає необхідністю для кожного члена суспільства. Люди повинні знати про свої права та обов'язки в цифровому просторі, особливо щодо захисту приватності та персональних даних; по-друге, розвиток цифрових прав в Україні повинен враховувати кращі практики європейських країн та світові стандарти. Удосконалення законодавства, підвищення обізнаності населення та розвиток кіберзахисту - це ті аспекти, які потребують негайної уваги; по-третє, важливою співпраці між державою, громадянами, бізнесом та науковою спільнотою. Лише спільними зусиллями можна створити ефективні та стійкі рішення для забезпечення цифрових прав українців.

Ключові слова: права людини, цифрові права, цифровізація, цифровий розвиток, захист цифрових прав, штучний інтелект.

Byelov D.M., Peresh I.Ye., Pokorba I. Digital human rights: doctrinal principles.

The authors note that the digitization of public services has taken place, which has led to the

transition of most or at least a significant number of public services to an electronic format and allowed us to talk about the emergence of concepts of electronic state (government) (e-government). The step-by-step transformation of state data management based on digital technologies, the development of complex super-services for citizens and businesses to receive public services in one click (DIY) was called «digital public administration». However, a clear definition and framework of the concept of «digital human rights» has yet to be developed. They seem to cover all human rights in the context of digitization and the development of modern information and communication technologies. It can be considered that this is the field of information law, which regulates human rights related to the use of information technologies. This includes the regulation of relations in the field of personal data processing, publication of information on the network, processing of big data, application of artificial intelligence, etc.

The purpose of the scientific article is to consider the concept of digital rights and their implementation in the Ukrainian and European legal space, taking into account the contribution of Ukrainian scientists. The digital revolution that has swept the world has significantly changed the way people communicate, work and live. However, this rapid technological development brings with it new challenges for the protection of human rights. This article examines the concept of digital human rights and their dimensions in the Ukrainian and European context.

It is indicated that the study and protection of digital human rights in the modern world requires a comprehensive approach, taking into account both Ukrainian and European experience. The works of domestic scientists testify to the urgency of the problem and indicate the need for further research in this area. Digital human rights are becoming an integral part of modern society, where technology is rapidly changing the way we live and interact. Ukraine, like other countries, faces many challenges in the field of digital rights, which are caused by the rapid development of information and communication technologies. From this context: first, understanding digital rights and their importance becomes a necessity for every member of society. People should be aware of their rights and responsibilities in the digital space, especially regarding the protection of privacy and personal data; secondly, the development of digital rights in Ukraine should take into account the best practices

of European countries and global standards. Improving legislation, increasing public awareness and developing cyber defense are aspects that require immediate attention; thirdly, the importance of cooperation between the state, citizens, business and the scientific community. Effective and sustainable solutions to ensure the digital rights of Ukrainians can only be created through joint efforts.

Key words: human rights, digital rights, digitalization, digital development, protection of digital rights, artificial intelligence.

Постановка питання. Цифровізація, будучи закономірним продуктом цифрової революції, стрімко поширюється в сучасному світі і об'єктивно надає впливає практично на всі сфери життєдіяльності людини, суспільства і держави, тією чи іншою мірою трансформуючи всю сукупність соціальних відносин, по суті, «занурюючи» останні у віртуальну реальність. Сучасний соціум розвивається, об'єктивно підкоряючись новій цифровій парадигмі.

Відбулася цифровізація державних послуг, що призвело до переходу більшості або принаймні значної кількості державних сервісів в електронний формат і дозволило говорити про появу концепцій електронної держави (уряду) (e-government). Поетапна трансформація управління даними держави на основі цифрових технологій, розробка комплексних суперсервісів для отримання громадянами та бізнесом державних послуг в один клік (ДІЯ) отримала назву «цифрове державне управління».

Проте на сьогодні ще склалося чітке визначення і рамки поняття «цифрові права людини»¹. Вони, здається, повинні охоплювати всі права людини в умовах цифровізації та розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Можна вважати, що це сфера інформаційного права, яка регулює права людини, пов'язані із застосуванням інформаційних технологій. Сюди можна віднести регулювання відносин у галузі обробки персональних даних, публікації інформації в мережі, обробку великих даних, застосування штучного інтелекту та ін.

Таким чином, **метою** наукової статті є розгляд концепції цифрових прав та їх реалізації в українському та європейському правовому просторі, враховуючи внесок українських науковців. Цифрова революція, що охопила світ, суттєво змінила спосіб спілкування, роботи та життя людей. Однак цей стрімкий технологічний розвиток несе з собою нові виклики для захисту прав людини.

¹ Проблеми виникають навіть із назвою нових прав. Можна зустріти наступні назви цієї категорії прав людини: інформаційні, цифрові, віртуальні. При цьому, в англійських джерелах можна зустріти: цифрові права (digital rights), інтернет-права (Internet rights), право на комунікацію (right to communicate), свобода комунікації з будь-якою особою у будь-який час, у будь-якому місці і для будь-яких цілей (freedom to connect — anyone, anytime, anywhere).

Насамперед відзначимо, вивчення цифрових прав має велике значення в сучасному суспільстві, враховуючи стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Погоджуємося, на сьогодні існують ряд ключових причин, чому важливо вивчати зміст цифрових прав: конфіденційність і захист даних (цифрові технології збільшують обсяг і доступність персональних даних. Вивчення цифрових прав дозволяє людям зрозуміти, як їхні персональні дані обробляються, зберігаються та використовуються, і як вони можуть захистити своє приватне життя); свобода в Інтернеті (цифрові права включають свободу вираження поглядів та інформації в Інтернеті. Вивчення цих прав допомагає зрозуміти обмеження і можливості, пов'язані з інтернет-цензурою, блокуванням контенту та іншими аспектами цифрової свободи); боротьба з кіберзлочинністю (розуміння цифрових прав є ключовим для боротьби з кіберзлочинністю. Особи та організації повинні знати свої права та обов'язки в цифровому середовищі, щоб ефективно протидіяти кіберзагрозам); рівні можливості в Інтернеті (знання цифрових прав допомагає створити рівні умови для всіх користувачів Інтернету. Це допомагає уникнути дискримінації та забезпечити доступ до ресурсів для всіх, незалежно від їхнього соціального статусу, етнічної приналежності чи гендерної ідентичності); створення ефективного законодавства (вивчення цифрових прав створює основу для розробки та вдосконалення законодавства, яке відповідає на виклики цифрового суспільства. Закони, що визначають права та обов'язки онлайн, є важливим елементом стабільного та безпечного цифрового середовища); збереження гідності та свободи людини (цифрові права гарантують, що люди залишаються суб'єктами прав і свобод, незважаючи на технологічний розвиток. Вивчення цих прав сприяє розвитку громадянської свідомості та захисту гідності кожної людини).

Виклад матеріалу дослідження. Спільне розуміння цифрових прав є важливим для формування поінформованих та відповідальних громадян, які можуть брати активну участь у цифровому суспільстві, захищати свої права та сприяти сталому й етичному використанню технологій.

Щодо теоретичного аспекту, то цифрові права людини, зокрема ті, що досліджуються у працях видатних українських правозахисників та юристів, визнані невід'ємною частиною універсальних прав людини. В. Ігнатов та О.Коваленко вважають ці права фундаментальними для гідного існування людини в цифровій реальності [1, 2].

Питанням забезпечення конфіденційності персональних даних та безпеки громадян України присвячені роботи Н. Петренко та С. Івано-

ва. Їхні дослідження стосуються розвитку національного законодавства та практики у цій сфері. На їхню думку, Україна, як і інші країни, стикається з рядом викликів у галузі цифрових прав. Деякі з основних викликів для цифрових прав українського суспільства включають:

- забезпечення конфіденційності та безпеки особистих даних:

правовий фреймворк: Необхідно подальше удосконалення правового фреймворку для захисту особистих даних та конфіденційності в інтернет-просторі. Законодавство повинно враховувати розвиток технологій та ефективно реагувати на виклики цифрової епохи.

свідомість громадян: Важливо підвищувати рівень цифрової грамотності та свідомості громадян щодо правил безпеки в інтернеті та захисту їхніх особистих даних.

- доступність та рівні можливості:

широкосмуговий Інтернет: Забезпечення доступу до широкосмугового Інтернету на всій території країни є необхідністю для забезпечення рівних можливостей для всіх верств населення.

цифрова відмінність: Потрібно уникати виникнення цифрового розриву між міськими та сільськими районами, а також між різними соціокультурними групами.

- боротьба з кіберзлочинністю:

кіберзахист: Зміцнення кіберзахисту на рівні держави, підприємств та громадян стає надзвичайно важливим, оскільки кіберзлочинність постійно зростає.

інформаційна безпека: Розвиток систем та стратегій інформаційної безпеки для захисту критично важливої інфраструктури та основних інформаційних ресурсів.

- свобода висловлення та боротьба з дезінформацією:

свобода слова в Мережі: Збереження свободи слова в інтернеті та одночасно боротьба з ксенофобією, расизмом та іншими формами онлайн-екстремізму.

медіаграмотність: Підвищення рівня медіаграмотності серед громадян для ефективної розпізнавання та протидії дезінформації.

- придбання та зберігання цифрових даних:

використання «хмарних» технологій: Розробка прозорих та ефективних механізмів для придбання та зберігання цифрових даних в умовах зростаючої популярності хмарових технологій.

правові питання: Вироблення нормативних актів та стандартів щодо обміну та зберігання цифрових даних, враховуючи вимоги до їх безпеки та приватності.

Ці виклики вимагають комплексного підходу від уряду, бізнесу, громадськості та академічної громадськості для ефективного вирішення та забезпечення сталого та безпечного розвитку цифрового суспільства в Україні [3].

Роботи українських вчених, таких як Л. Головіна та О. Савицький, аналізують вплив європейського досвіду на розвиток цифрових прав в Україні. Вони досліджують впровадження GDPR та Європейської конвенції з прав людини в українському правовому просторі [4].

Впровадження Загального регламенту з захисту даних (GDPR) та дотримання Європейської Конвенції з прав людини (ECHR) в українському правовому просторі є ключовими кроками в напрямку гарантування захисту приватності та прав громадян. Розглянемо вплив цих нормативних актів на правову систему України.

GDPR в Україні:

- *гармонізація з європейськими стандартами:* Україна, бажаючи зблизити свої законодавчі акти з європейськими, прийняла ряд законів, які гармонізують внутрішні норми з вимогами GDPR. Наприклад, Закон України «Про захист персональних даних» враховує ключові принципи GDPR та встановлює правила обробки та захисту персональних даних громадян;

- *захист прав споживачів:* GDPR визначає права і обов'язки відповідальних осіб щодо обробки персональних даних. Українське законодавство також враховує ці принципи, забезпечуючи високий стандарт захисту прав споживачів в сфері обробки їхніх персональних даних;

штрафи за порушення: GDPR передбачає значні штрафи за порушення вимог щодо захисту персональних даних. Українська версія законодавства також встановлює відповідальність за порушення правил обробки особистої інформації, сприяючи формуванню ефективної системи відшкодування збитків [4].

На думку, О.Братасюк, Н.Ментух, цифрові права людини – це окрема група прав людини, які пов'язані з використанням та/або реалізуються в мережі Інтернет за допомогою спеціальних пристроїв (комп'ютерів, смартфонів тощо). До них вчені відносять: 1) право на доступ до Інтернету – полягає в тому, що кожен має право на рівний доступ і використання вільного та безпечного Інтернету; 2) свобода вираження поглядів онлайн – означає право вільно висловлювати свої погляди, шукати, отримувати та поширювати інформацію онлайн; 3) право на приватність і захист персональних даних – кожен має право на приватність онлайн та захист персональних даних в Інтернеті (соціальних мережах, у заповненні Google-форм тощо); 4) право на свободу та особисту безпеку онлайн – реалізація цього права потребує механізму захисту від протиправних дій, тобто певні державні гарантії захисту від фізичного та психологічного насильства чи домагань, мови нетерпимості, нетолерантності та ворожнечі, дискримінації в онлайн-середовищі; держава має сприяти розвитку та функціонуванню безпечних

Інтернет-технологій; 5) право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії – означає, що люди повинні мати свободу об'єднання та використовувати будь-які сервіси, вебсайти чи застосунки для створення, приєднання, мобілізації та участі в соціальних групах та асоціаціях; 6) право на цифрове самовизначення, або право відключитися від онлайн, або бути забутим в онлайн – людина як користувач у системі (соціальній мережі, форумі, онлайнбговоренні) вправі сама, на власний розсуд визначити ім'я (ідентифікатор) або іншу апіорну інформацію про неї, яку вона буде використовувати в системі [11, с. 59].

І. Попов та О. Семененко звертають увагу на роль міжнародних організацій у формуванні стандартів цифрових прав. Вони розглядають позицію України у контексті робіт Ради Європи та ООН з цього питання [5].

За твердженням Ю.Разметаєвої, термін «цифрові права людини» охоплює фактично два розуміння. У першому ним називають усі ті права, здійснення та захист яких тісно пов'язаний сьогодні з використанням цифрових інструментів або має суттєву онлайн-складову. У другому – лише ті права, які виникають або починають претендувати на статус фундаментальних у цифрову епоху. Тому до цифрових відносять і такі фундаментальні права, як свобода вираження думки і слова, приватність, право на інформацію, право на участь в управлінні державними справами тощо, і такі, як право бути забутим, право на анонімність чи навіть право на Інтернет [12, с. 19].

Цифрові права (digital rights) є порівняно новою правовою категорією, зауважує Н.Верлос, а тому їх перелік, визначення та необхідність виокремлення викликає дискусію в науковому юридичному середовищі. Так, відзначає вчена, існує думка, що поняття «цифрові права» доцільно розглядати не як окрему групу прав людини, а як умовну категорію, що охоплює особливості реалізації та гарантії захисту фундаментальних прав людини в Інтернеті, зокрема свободи вираження поглядів та права на приватність онлайн. Зважаючи на величезну роль, яку відіграє Інтернет у сучасному житті, виокремлення такої категорії допомагає краще систематизувати та вивчати потреби захисту прав людини в онлайн-середовищі, окремі гарантії яких сьогодні розпорознені в рекомендаціях, резолюціях та інших актах міжнародних інституцій. Інші дослідники вважають цифрові права похідними від інформаційних, але не тотожними, і наголошують на необхідності їх виділення в окрему групу. Також цифрові права розуміють і як права громадян на доступ, використання, створення й публікацію цифрових творів, право на вільний доступ до мережі Інтернет (інших комунікаційних

мереж) з використанням комп'ютерів та інших електронних пристроїв [13, с. 130].

Вивчення цифрових прав людини в Європі та Україні вимагає комплексного підходу, враховуючи міжнародні норми, національне законодавство та ініціативи громадянського суспільства. Основна мета - забезпечити баланс між використанням цифрових технологій та захистом основних прав та свобод людини у цифрову еру.

Однією з основних джерел інформації є сама Європейська Конвенція з прав людини, яка визначає основні права та свободи, що гарантуються в Європейському регіоні. Статті, присвячені приватності та свободі висловлювання, особливо важливі в контексті цифрового середовища. Організації, як Amnesty International, активно вивчають стан цифрових прав у різних країнах Європи. Звіт «Digital Freedom in Europe» надає важливий огляд порушень цифрових прав та пропонує рекомендації для поліпшення ситуації [7].

Активну роль у формуванні норм щодо цифрових прав відіграє Європейський Суд з прав людини. Його рішення у справах, пов'язаних з цифровою приватністю та свободою слова, визначають прецеденти для країн Європейського Союзу [8].

Зауважимо, національне законодавство також важливо в контексті цифрових прав. Зокрема, Закон України «Про захист персональних даних» визначає правовий статус цифрових даних громадян та встановлює механізми їх захисту [9].

Отже, варто відзначити, наукові дослідження, присвячені цифровим правам в Україні, розкривають специфічні аспекти цього питання в контексті національного розвитку. Ці дослідження можуть надати глибший розуміння того, як цифрові технології впливають на права та свободи українців. Загальний аналіз цих джерел свідчить про те, що цифрові права людини в Європі та Україні стають предметом зростаючої уваги та регулювання. Забезпечення балансу між інноваціями та захистом основних прав є важливим завданням для суспільства у цифрову еру.

Безсумнівно, й Європейський Союз активно впроваджує заходи для захисту цифрових прав споживачів. Директива про права споживачів в цифровому віці, прийнята в 2019 році, визначає стандарти для відносин між споживачами та цифровими послугами, зокрема, права на доступ до інформації та прозорість використання даних [10].

Висновки. Вивчення та захист цифрових прав людини в сучасному світі вимагає комплексного підходу, враховуючи як український, так і європейський досвід. Роботи вітчизняних вчених свідчать про актуальність проблеми та

вказують на необхідність подальших досліджень у цій області.

Цифрові права людини стають невід'ємною частиною сучасного суспільства, де технології стрімко змінюють спосіб нашого життя та взаємодії. Україна, як і інші країни, стикається з багатьма викликами у сфері цифрових прав, які зумовлені стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. З цього контексту:

по-перше, розуміння цифрових прав та їх важливості стає необхідністю для кожного члена суспільства. Люди повинні знати про свої права та обов'язки в цифровому просторі, особливо щодо захисту приватності та персональних даних;

по-друге, розвиток цифрових прав в Україні повинен враховувати кращі практики європейських країн та світові стандарти. Удосконалення законодавства, підвищення обізнаності населення та розвиток кіберзахисту – це ті аспекти, які потребують негайної уваги;

по-третє, важливою співпраці між державою, громадянами, бізнесом та науковою спільнотою. Лише спільними зусиллями можна створити ефективні та стійкі рішення для забезпечення цифрових прав українців.

Отже, слід підкреслити, що розвиток цифрових прав є важливим фактором забезпечення гідного та безпечного життя в епоху технологій. З огляду на свої унікальні виклики та можливість взяти на себе провідну роль у цьому процесі. Вирішення цих викликів сприятиме створенню сталого та передового цифрового суспільства, в якому цифрові права людини залишатимуться невід'ємною та захищеною частиною сучасного громадянського життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ігнатов В.П. Цифрові права людини в контексті інформаційно-комунікаційних технологій. Київ. 2019. 256 с.
2. Коваленко О.С. Права людини в інтернет-просторі: проблеми та перспективи. Львів. 2020. 129 с.
3. Петренко Н.М. Захист персональних даних в українському та європейському праві. Київ. 2018. 330 с.
4. Савицький О.В. Гармонізація законодавства України та Європейського Союзу у сфері захисту персональних даних. Київ. 2017. 188 с.
5. Головіна Л.І. Європейський досвід регулювання цифрових прав: можливості для України. Одеса. 2021. 220 с.
6. Попов І.В., Семененко О.О. Міжнародні організації та цифрові права людини: українська перспектива. Київ. 2019. 280 с.

7. Європейська Конвенція з прав людини (ECHR). URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_UKR.
8. Рішення Європейського Суду з прав людини: <https://www.echr.coe.int/home>.
9. Закон України «Про захист персональних даних». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
10. Директива Європейського Союзу про права споживачів в цифровому віці. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0770>.
11. Братасюк О.Б., Ментух Н.Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 58–61.
12. Разметаєва Ю.С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23.
13. Верлос Н.В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. №2. С. 129–133.
14. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Заборовський В.В. Штучний інтелект та авторські і суміжні права. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 76(2). Ч. 2. 2023. С. 299–304.
15. Белова М.В., Белов Д.М. Імплементация штучного інтелекту в досудове розслідування кримінальних справ: міжнародний досвід. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2023. С. 448–454.
16. Бисага Ю.М., Белова М.В., Белов Д.М. Виклики для прав дитини у зв'язку з розвитком штучного інтелекту. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 77(3). Ч. 1. 2023. С. 88–91.
17. Белов Д.М., Белова М.В., Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 78(4). Ч. 3. 2023. С. 289–294.